

**Tashkent Mamleketlik Agrar Universiteti**

**No'kis filiali**

**Agranomiya ha'm AXM fakulteti**

**Tog'ayshiliq ha'm xaliq jasaw orinlarin  
ko'klemzarlastiriv ta'lim bag'dari**

**Dendralogiya paninen**

**O'z betinshe jumisi**

Tema; Ranadashlar tuqimlasi

Badam, Alma, Qareli tuwisi

Orinlag'an  
Qabilag'an

Aynazarov O  
Baltaniyazov J

2016

# Reje;

- ◆ Ranadashlar tuqimlasi
- ◆ 1. Badam tuwisi
- ◆ 2. Alma tuwisi
- ◆ 3. Qareli tuwisi

# Kirisiw

- ◆ Dendrologiya grekshe so'z bolip dendro a'gash-puta, logos-ilm yamasa pa'n degendi an'latadi. Tog'ay, tog'ay melioratsiyasi, mexanikalig tog'aylar, ko'klemzarlastiriw pa'nlerin u'yreniwde ag'ash ha'm putalardi ha'r ta'repleme u'yreniw ahmiyetli waziypalardan bolip tabiladi. Sonin' ushin ag'ash, putalardin' sistematikasi, tirishilik formalari, morfologiyasi, biologiyasi jasaw muddeti, ko'beyiwi ortaliq penen qatnaslari jaqsi biliw talap etiledi. Ag'ash ha'm putalardin' sistematikalig qurami o'simliklerdin' uliwma rawajlaniwina salistiriwda ju'da' az bo'limin tutadi. Ag'ash ha'm putalar qurami jag'inan az bolsada insan tirishiliginde olardin' ahmiyeti ju'da' u'lken. Misali; olardin' ag'ashi sanaatta ha'm awil xojalig'inda ha'r qiyli tarawlarda isletiledi. Olardan sellyuloza, qag'az, pa'ner, ku'kirt, mebel, qap, arqan h.t.b o'nimler islep shig'iladi. Ag'ash ha'm putalardi puqta u'yreniw olardi O'zbekstanda ko'p egiw u'lken ahmiyetke iye. Sebebi ha'zirgi bar tog'ayzarlar maydani Respublika territoriyasina salistirg'anda az protsentin tutadi. Sonin' ushin dendrologiya pa'nin rawajlandiriw, bunin' ushin tez o'setu'g'in o'simlik tu'rlerin tan'lap aliw, olardi ko'plep egiw ha'm tarqatiw ahmiyetli waziypalardan biri. O'simliklerdi watanimizda ta'biyg'iy jag'dayda o'sip atirg'an ag'ash ha'm putalar menen shet ellerden alip kelip introduktsiya etiw.

# Ranadashlar (Rosaceae ) tuqimlasi

- ◆ Tuqimlasta 25 tuwis 800 tu'r ag'ash ha'm pu'ta o'simlikleri beriledi. Atir gu'ller tuqimlasi quraminda ag'ash puta ha'm o'simlikler bar . Japiraqlari apiwayi ha'm quramali bolip, Qaptal jaqalari bolip gezek penen jaylasqan . Gullerinin' tuwri, 5 ag'zali, 2 jinisli nasekomalar jardeminde shan'lanadi, muyweleri shireli eamasa qurg'aq bolip olardi turli danesheli japiraq quramali miywe ha'm basqa jang'aq quramali miywe, o'tkir miywe , suwli miywe, alma siyaqli miywe ha'm basqa tiplerge ajiratiw mu'nkin. Bul tuqimlas ju'da ulken tuqimlas bolip to'mendegi tuwislar kiredi.
- ◆ Badam, alma, qa'reli, dolana, almurt, shipomnik, tobilg'i, ekzoxorda, ha'm tag'i basqalar



www.istock.com - DK4H1J



- ◆ Atirgu'ler tuqimlasina japraqlardan' ortasha liliymatli jerlerde o'setug'in 120-tuwisqa tiyisli 3000 g'a tu'ri ag'ash puta ha'm ko'p jilliq ot sho'p o'simlik tu'rleri kiredi.
- ◆ O'zbekstanda onin' 35 tuwisqa tiyisli 153 tu'ri ushrasadi Atirgu'llerdin' Japraqdari qaptal Japraqdari, a'piwa'yi u'shkene bo'legi pa'nje siyaqli pa'r siyaqli yamasa quramali 3-5 japraqshali paqalda izbe-iz jaylasqan.
- ◆ Gu'lleri jekke japraqli qoltig'inda yamasa pa'nje siyaqli, qalqan, sayaman tiptegi topgu'ller jaylasqan, eki jinisli shibin-shirkeyler ja'rdeminde shan'lanadi.
- ◆ Gu'llqorg'ani quramali, tuwri ko'binese 5 ag'zali. Gu'lkese japrag'I 5 bir biri memem birkpegen. Ataliqlari ko'p. Analig'i 5 yamasa onnanda ko'p. Tu'yinsheli 1-5 uyali. Miywesi qurg'aq (g'ozasha, top miywe) yamasa shireli (bir yamasa ko'p shan'g'alaqli miywe, o'tirik miywe). Bul tuqimlasqa tobig'I, roza ( shipovnik), alsha, alma, almurt, qa'reli, shabdai, ejevika tuwislari kiredi. Bul tuqimlasqa kiritishi tu'r ha'm tuwislardan' ko'pligine baylansli olardan' du'zilsin bir formula ha'm diagramma memem belgilep bolmaydi. Taw ha'm tog'aylarda atirgu'ler ( shipovnik ) tuwisna tiyisli putalar o'sedi. Olardan' biri shipovnik bolip esaplanadi. Onin' boyi 3-4 metr ge jetetug'in paqali ko'p tikenli puta.
- ◆ Japraqdari quramali taq pa'r siyaqli, 5-9 japraqshali. Iyun iyul aylarinda gu'lleydi. Gu'l japrag'I iri diyametri 8-9sm, tiykarinan ashiq Qizil gu'l, gu'lkese, gu'l japrag'i. 5.Gu'llde ko'p ataliq ha'm analiq bar.

# Badam ( Amygdalus ) tuwisi

- ◆ Ta'big'iy halinda orayliq aziyada Batis Tiyan-shanda, Pamir, Olay tawlarinda A'zerbayjanlardin' qublasinda ko'p tarqalg'an, Orta aziyada badam jang'aq muyweli ag'ash sipatinda ko'p jillardan beri isletilip kelinbekte, Bunnan basqa taw zonalarinda to'ay milliratsiya jumislarinda ken' tarqalg'an badam biyikligi 1,5-2 metir den 10 metirge jetetug'in ag'sh eamasa puta, ag'ashinin' qabig'i a'dete kul ren' qon'ir piste, qartayg'anindabiraz qarayip ketedi. Shaqalari jalan'ash qizg'ish ju'rek tarizli tuste, japiraqlari gezekpe gezek jaylasqan lanset siyaqli eaki ken' lanset siyaqali shetleri tisli, gulleri aqshil qizg'ish eaki qizg'ish tu'ste, Japiraq shig'armastan gulliydi en' erte gulliytug'in o'simlk. Muyweleri uzinsha 2-4 sm ge shekem baratug'in tuk penen qaplang'an da'nesheli miywe danesi ashshi eamasa mazli. Muyweleri iyul eamasa avgust aylarinda pisedi. Tamir sistemasi turine qarap ha'r qiyli teren'likte 2-6 metirge shekem jaylasqan qurg'aqshiliqa ha'm issig'a shidamli, Jaqtiliqti suyedi a'ste o'siwshi ag'ash ta'bbiyiy jag'daydatuqimdan ko'biyedi 100 jillg'a shekem jasawi munkin. Badam tuwisina kiriwshi orta aziyada tarqalg'an turleri yo'mendegiller



- ◆ Badam Teregi ha'm guli, miywesi



# Mazali badam (*amygdalus communis* )



# Ashshi badam



- ◆ ( *Amygdalus bucharica* )

# Badamsha shaqasi tikenekli (*amygdalus apinoaiaima*)





- ◆ Bull turler bir birinen tarqaliwi zonalari biyikligi ha'm miywelerinin' ulken kishiligi jane basqada marfalogiyaliq belgileri menen ajiralip turadi

# Alma (malus mill ) tuwisi

- ◆ Alma Orta Aziyanin' tawli zonlarinda tarqalg'an ag'shlarinin' biri Batis Tiyan-shanda tawinin' 1000-2500 metir biyikliklerinde aralas eaki taza to'gay payda qiladi. Xaliq xojalig'ında miyweli ag'ash sipatında u'lken ahimetke ilayiq. Alma kishi ag'ash eamasa puta bolip biyikligi 2 metieden 14 metirge shekem jetedi japiraqlari apiwayi dizilgen, sabaqshali tegis eaki tishsheli qaptal japiraqli denesinin' qabig'I qon'irlaw tuste gulleri aq emasa sol sarg'ishlaw. Jiynalg'an sayaman tarizli top gu'l penen mart-aprel aylarında gu'lliydi miywesi juqa qabiq penen qaplang'an o'tkir muywe. Alma tuqiminan eamasa vegitatsiya jili menen ko'bitiledi, qaptal tamirlari shig'aradi.
- ◆ Tubinen nartlar beredi suwiqa ha'm qurg'aqshiliqa shidamli ag'ash, ha'r qiyli almalar ishinde jabayi turinde Orayliq Aziyada ko'p tarqalg'an turleri



Alma terekleri

# Qizil alma (malus niedzivetskyana)



# Qara alma



◆ ( **Malus kirgisorum** )



# Tog'ay almasi (malus domestika )





**Tog'ay almasi  
(malus domestika )**



- ◆ Bul almalar bir birinen morfologiyaliq belgilerden tisqari ekalogiyaliq qasiyetleri menen ajralip turadi.

# Qareli (silva-prunus mill ) tuwisi



- ◆ Orta Aziyanin' qazaqistan, Kavkaz, ha'm ko'ip tarqalg'an o'simlik. Tawli zonalarda alma eamasa g'ozta tog'aylarinda 2–darejeli puta retinde o'sedi. Qareli 3 metirden 12 metirge shekemgi biyikliktegi ag'ash eamasa puta.

- ◆ Denesinin'qabig'i siypaq toq ku'l ren'de puta shaqalardan dizilgen japiraqlari mayek tarizli elipsis siyaqli giyde o'tkir tisli 2 jinisli ag'ash, gulleri aq, aol sarg'ishlaw ren'de 1-2den uzin ayaqshadan jaylaqsqan miyweleri har qiyli ulkenlikte bolip sari, toq qizil qara ren'de, ashqiltim mazali keledi aziq-awqat sanatinda qolanadi. Ag'ashi qatti mayda buyimlar islewde qolanaladi, jaqtiliqti suyedi suwiqa ha'm qurg'aqshiliqa shidamli ha'r qiyli topiraqlarda o'sedi. Tuqiminan ha'm tubirden jaqsi ko'biyedi



# Paydalang'an a'debiyatlar

- ◆ A.K Qayimov, E.T Brdiev, (A. Turopov) H.F Hamroev, S.A. Turdiev
- ◆ "Dendrologiya" Fanidan amaliy mashg'ulalar ushun o'quv qo'llanma. Toshkent-2014
- ◆ A. Usmanov "Dendrologiya" 1974-jil.

## Internet saytlar

- ◆ [www.aphotoflora.com](http://www.aphotoflora.com)
- ◆ [www.pfaf.org](http://www.pfaf.org)
- ◆ [www.arkive.org](http://www.arkive.org)



**ITIBARIN'IZ USHIN  
RAXMET !!!**